

UDK 821.163.4(497.16).09-31

Pregledni rad

Lejla VESKOVIĆ (Bijelo Polje)

lejlagene@yahoo.com

NOVA CRNOGORSKA KNJIŽEVNOST KAO HRONIKA POSljednjih BALKANSKIH RATOVA

Rad razmatra odnos nove crnogorske književnosti prema ratnoj prošlosti s početka devedesetih. Na osnovu romana Dragana Radulovića *Auschwitz cafe*, *Mimezis* Andreja Nikolaidisa i *Život i smrt Milana Junaka* Vojislava Pejovića analiziraju se osobenosti novog crnogorskog romana. Prepoznaju se zajedničke crte kao što su: društveno angažovani tekst, autobiografičnost, brojne reference na popularnu kulturu, antiheroji i superheroji kao protagonisti, otklon od tradicionalnog epskog rezonovanja ali i nastavljanje prethodnih literarnih obrazaca.

Ključne riječi: *nova crnogorska književnost, novi crnogorski roman, Auschwitz cafe, Mimezis, Život i smrt Milana Junaka*

Početak razvoja *nove crnogorske književnosti* vezuje se za vremenski okvir balkanskih ratova s početka devedesetih kao protest rijetkih glasova koji su odbili da daju doprinos crnogorskom učešću na dubrovačkom i bosanskom ratištu. Važnost postojanja takvih mišljenja primjećuje se tek danas, sa vremenske distance, u drugačijem društvenom kontekstu, kada Crna Gora nastoji da relativizuje svoju ulogu i zauzme poziciju neutralnog posmatrača. Kompletni identitet Crne Gore kao zasebne teritorijalne, jezičke, kulturološke pa i religijske zajednice zasniva se na postojanju tih par rijetkih glasova koji su se još u ratnim godinama zapitali „ko je kriv“ i „šta da se radi“. Književnost je postala jedina institucija koja je već devedesetih procesuirala zločince, izricala presude, čuvala crnogorski jezik i identitet, „branila druge od sebe i sebe od drugih“.

U knjizi *Najnoviji glasovi crnogorske proze: izbor iz djela crnogorske dvanaestorice* Milorad Nikčević navodi stvaralački korpus „starijih“ pisaca na čijim narativnim tradicijama izrastaju pisci „mlađe“ generacije, a kojima su se ovi priključili na anarhističkim barikadama odbrane vječito izromantiziranog crnogorskog koncepta „čojstva i junaštva“. U taj stvaralački korpus „starijih“ ubrajaju se djela: Jevrema Brkovića (*Monigreni*), Sretena Asanovića (*Putnik*),

Zuvdije Hodžića (*Davidova zvijezda*), Novaka Kilibarde (*Crnogorska hronika*), Radoslava Rotkovića (*Šuma Svetog Leonarda*), Čeda Vulevića (*Ogrtač boje mirte*), pentalogija Huseina Bašića (*Tuđe gnijezdo*, *Pusto tursko*, *Kapije bez ključa*, *Bijeli Azijati*, *Kosti i vrane*), Jovana Nikolaidisa (*Valdinos 33*), Miraša Martinovića (*Putevi Prevalise*), Miodraga Vukovića (*Mlaka voda*) i svih drugih koji čine stvaralačku poveznicu s najmlađom crnogorskom prozom.¹

„Mlađu“ generaciju koju nazivaju „djecom cvijeća“ crnogorske literature kao najprepoznatljiviji čine: Igor Đonović, Momčilo Zeković, Željko Stanjević, Dragan Radulović, Ognjen Radulović, Aleksandar Bečanović, Milovan Radojević, Predrag Sekulić, Ognjen Spahić, Andrej Nikolaidis, Balša Brković, Vladimir Vojinović i dr.² Sličnost u književnom radu ovih pisaca doprinosi nastanku određene paradigme koja ovu književnost izdvaja, ali i stavlja u zajednički kontekst onoga što se danas naziva savremenom južnoslovenskom književnošću. Božena Jelušić, kada govori o tipičnoj proznoj književnoj produkciji crnogorskih pisaca, predlaže upotrebu termina *moderni crnogorski roman*, ako se ima u vidu da moderni roman označavamo sredstvima kao što su: napuštanje tradicionalne motivacije postupaka i zbivanja, izmijenjene kategorije prostora i vremena, simultanizam, montaža i kolaž, te mješavinu različitih vrsta pripovjedača uz mješavinu stilova i pastiš. Autorica navodi da je termin *crnogorski postmodernistički roman* jednako valjana odrednica s obzirom na to da postmodernizam ne znači napuštanje strategija modernosti već samo njihovo izoštravanje.³

Osobnosti novog crnogorskog romana ovdje se ekstrahuju na osnovu tri takva primjerka: romana Dragana Radulovića *Auschwitz cafe*, *Mimezis* Andreja Nikolaidisa i *Život i smrt Milana Junaka* Vojislava Pejovića. Zanimljivo je da je autor posljednjeg romana američkog prebivališta, pa je u dogledno vrijeme moguće očekivati brojnije glasove crnogorske dijaspore i pojavu crnogorske emigrantske književnosti. Zajednička osobina sva tri romana je da predstavljaju traumatske ispovijesti o raspadu zajedničke zemlje, kao i da su snažno svjedočanstvo vremena koje je oblikovalo romaneskne sižejne linije, odabir tema i idejno-ideološku pozadinu. Stvarnost devetdesetih čine dobrovoljne vojne i paravojsne jedinice, ali i nasilna regrutacija, specifična muzič-

¹ M. Nikčević, „Nadvremenski glasovi: stoljetni hrvatski i crnogorski književno-kulturni identiteti“, u: *Najnoviji glasovi crnogorske proze (književnoteorijski i izborni pregled)*, uredili: Milorad Nikčević i Jakov Sabljčić, HCDP „Croatica – Montenegrina“ RH / CKD „M – M“, Osijek 2007, str. 21.

² Ibidem, str. 21.

³ Božena Jelušić, „Moderni crnogorski roman između Mihaila Lalića i Danila Kiša (Dragan Radulović, Balša Brković, Ognjen Spahić i Andrej Nikolaidis)“, u: *Najnoviji glasovi crnogorske proze (književnoteorijski i izborni pregled)*, uredili: Milorad Nikčević i Jakov Sabljčić, HCDP „Croatica – Montenegrina“ RH / CKD „M – M“, Osijek 2007, str. 31.

ka pozadina koja veliča ratnu pljačku i bratoubilačke instinkte, siromaštvo, redove za hranu, preprodavače deviza i benzina, žestoke momke, izbjeglice, otpuštene radnike, kupljene glasače prvih višestranačkih izbora ali i svih narednih, ulične proteste, politički i vojno angažovano sveštenstvo, učutkanu „inteligenciju“, i sve ono što čini dekorum bilo kojeg rata.

Stvarnost u crnogorskoj književnosti često biva izmještena iz ove sredine i prebačena ili u raniji istorijski kontekst, kao u romanu Sretena Asanovića *Putnik* u pokušaju da se odgonetne prapočetak crnogorskog zastranjenja, ili na teritoriju udaljenu od balkanskog žarišta, kao u romanu Andreja Nikola-idisa *Oni*, čija je radnja smještena na američko tlo, ili u romanu *Hansenova djeca* Ognjena Spahića, koji radnju izmješta na rumunski jugoistok. Udaljeni kontekst neće čitatelja odvojiti od crnogorske zbilje, već će je multiplicirati univerzijalizacijom prostora i vremena. Lutanja Crnogoraca po Argentini i Parizu između dva svjetska rata, mistifikacija američkog provincijskog života, cipele Imelde Markos, kao i odbljesci rumunske revolucije, katarzički utiču na estetski senzibilitet ali i na političku svijest crnogorskog čitatelja i glasno progovaraju na pitanje „šta da se radi“, za koje je krajnje vrijeme da prestane da bude predmet književnog interesovanja.

U tri romana koji su ovdje uzeti kao primjerski, radnja je smještena na pozornici crnogorskih malih sredina u vrijeme posljednjih balkanskih ratova, kada su te sredine metamorfozirale u distopijske vizije zajedno sa pozorišnim rekvizitima i učesnicima drame. Crnogorske sredine poput Budve (*Aushwitz café*), tadašnjeg Titograda (*Život i smrt Milana Junaka*) ili Ulcinja (*Mimezis*) postaju ukleti gradovi, a njihovi stanovnici žedni krvi i uništenja, evociraju sličnosti sa junacima horora i naučne fantastike. Protagonisti sva tri romana, poput junaka iz romana Dostojevskog, pritisnuti prostorom i vremenom sklanjaju se u mansarde, trošne kuće i zapuštene stanove, svedeni na egzistencijalni minimum. Zanimljivo je da su ovi antiheroji na kraju uzdignuti na visine junaka Šekspirovih tragedija ili superheroja naučne fantastike, a da im piščeve izrazite parodije, ironija i cinizam ne umanjuju visine onih koji su iznad svog vremena. Prelomni trenutak u romanu *Mimezis* nastaje u jutarnjem susretu junaka samoizgnanika sa komšijom nalik na „duha pokojnog kralja“ u kojem ovaj paranoično prepoznaje potencijalnog povampirenog gubitnika prošlog rata, a koji ga pozdravlja raščerečen između dva limunova drveta krilaticom „u zdravom tijelu zdrav duh“, pripisanoj Njegoševom autorstvu. Antijunak tada razrješava hamletovsku dilemu i svoju pasivnost zamjenjuje pacifističkim novinarskim angažmanom koji je u ovom slučaju autobiografski element, inače svojstven za *novi crnogorski roman*. Nova crnogorska književnost je aktuelna pojava u punom razvoju koja još uvijek čeka potvrdu vremena i kritičko promišljanje, pa su stoga svi oblici vrijednosne ocjene jednako relevantni.

U internetskom prostoru moguće je pročitati da čitaoci Nikolaidisu pripisuju „ideološku tendencioznost“ koja postaje sama sebi svrha i opterećuje roman. Također mu se pripisuje i dobijanje poena na „kontroverznost“, koja se uglavnom svodi na politički stav „svi ste vi zločinci i odgovorni ste za Srebrenicu i Dubrovnik“.⁴ Roman Nikolaidisa jeste između ostalog vjerodostojan prikaz „enciklopedije jednog društva i vremena“, što ga čini politički angažovanim, a to je opet zajednička osobina novog crnogorskog romana. U istoriji književnosti nije ni rijedak slučaj da su pisci postajali sekularni duhovnici i nosioci društvenih promjena, obično onda „kad narod začuti“.

Herojstvo protagoniste drugog primjerskog romana, koje je značenski ubilježeno u njegovo prezime Junak, očituje se u njegovoj magbetovskoj odlučnosti da uprkos balkanskoj stvarnosti nalik na istoimenu Šekspirovu dramu, slijedi svoj unutrašnji glas pisca, a ne ratnika, koji će ga uputiti na nepoznata i neizvjesna lutanja, da bi završio u rukama doktora u Americi, odlučnog da realizuje književne ambicije svog preminulog pacijenta na osnovu njegove posmrtno zaostavštine u formi nečitkog dnevnika i nezavršenog rukopisa. Pozadina i ovog romana je ratnička paranoja trećeg svijeta iz kojeg Junak herojski dezertira.

U romanu *Auschwitz café* protagonista najprije svjedoči otmici i ubistvu saputnika u vozu na stanici Štrpci, a potom i kolektivnoj zločinačkoj orgiji koja postaje hronotop romana. Simbolična promjena imena, samoznaganstvo i nihilistička zloupotreba alkohola i droga ne uspijevaju da umanje krivicu prećutkivanja zločina. Postavši „živi mrtvac“, mučen snom i javom, i ovaj junak smiraj ipak pronalazi u smrti, ali ne prije nego što je iskupio „svoj zločin ćutanja i nemoći“ i raskrinkao vlastodržačke generatore zla. Korumpirana i totalitarna vlast i degenerisano društvo kao posljedica te vlasti opet je česta tema mnogih romana novije crnogorske književnosti, kao što su roman Balše Brkovića *Paranoja u Podgorici* koji se neposredno bavi crnogorskim društvom ili roman *Hansenova djeca* Ognjena Spahića u kome je slikovna pozadina diktatura Čaušeskua.

Ako je u prethodnom periodu „Lim tekao kroz crnogorsku književnost“ i sjever čuvao njen kontinuitet, u savremenom kontekstu jug preuzima primat književnog stvaralaštva, a Podgorica postaje ne samo ustaljeni toponim romanesknog pripovijedanja nego i protagonist sam za sebe, poput Petrograda ruskog fantastičnog realizma ili Džojsovog Dablina. Podgorica postaje ne samo pozornica ratnih i tranzicijskih previranja, nego živi i univerzalni simbol vremena kome crnogorsko društvo još uvijek dorasta. Centralizaciji crnogorske

⁴ Nova crnogorska književnost – mitomanija ili stvarnost?, <http://www.znaksagite.com/diskusije/index.php?topic=5198.0>, (11.05.2014).

književnosti na glavni grad doprinosi i pojava zbirke pripovijetki *Podgoričke noći* koja je rezultat udruženog rada šire postjugoslovenske scene u kojima su junaci radnji Podgoričani ili je radnja smještena u Podgorici. Negatori postojanja crnogorskog jezika ili odvojenosti crnogorske književnosti od srpske literalizaciju Podgorice pripisuju provincijalizaciji crnogorske kulture i pokušaju da se smjesti na mapu balkanskih književnih centara.

Crnogorski pisci se i ideološki udaljavaju od balkanskog miljea pa svoje sižejne linije popunjavaju referencama na zapadnu popularnu kulturu i filozofsku kritičku misao, ispitujući primjenjivost određenih književnih teorija i smještajući crnogorsku književnu riječ u književnoistorijski okvir širi čak i od evropskog. Oспорivači crnogorske književnosti u ovome i vide njenu neodrživost pa sadržajnu i formalnu razuđenost savremenog crnogorskog književnog korpusa tumače kao posljedicu inferiornosti i kompleksaško hvatanje za prihvaćene kvalitete, ne bi li tako potvrdili svoju vrijednost. Na pomenutoj internet stranici moguće je iščitati mišljenja kako „mlađi crnogorski književnici imaju problem čoveka koji se najednom načitao knjiga, otkrio Džojasa, Ničea, Hajdegera, Bernharda, Beketa, i sad ima potrebu da nam otkriva toplu vodu, da najbanalniju svakodnevicu i trivijalne dileme svojih književnih junaka uzdigne na nivo nečeg ozbiljnog time što će ubaciti nekakvo deridijansko tumačenje u celu tu zavrzlamu“ ili kako ti isti pisci izražavaju stav, „svi ste vi glupaci jer slušate Miroslava Ilića, a ja sam pametan jer slušam Joy Division“.⁵

Roman *Mimezis* je organizovan u poglavlja koja su naslovljena po indie hitovima tako da grafički podsjeća na muzički album. Sličan postupak koristi i Aleksandar Bečanović koji na kraju svojih djela nudi prigodnu muzičku pozadinu kao preporučenu muzičku listu. U romanu *Život i smrt Milana Junaka* sadržani su dnevnički zapisi o pogledanim filmovima, kupljenim albumima ali i postmodernistički omaž najdražim piscima kao i „roman unutar romana“ u maniru Agate Kristi. *Auchwitz cafe* može da posluži kao scenarijum za holivudsko-crnogorski naučnofantastični film. Neosporno je da crnogorska nova književnost otvoreno elitistički pršti od rokenrola, džeza, francuskog novog talasa i poetičkog realizma, novog njemačkog kina, klasičnog Holivuda, italijanskog neorealizma; neosporno je i da se radnja motiviše, a književni likovi otkrivaju kroz njihove kolekcije muzičkih ploča, omiljene lektire i filmove. Bilo bi brzopleto i nepravedno optužiti crnogorske kulturne stvaraoce i konzumente za šovinizam i kulturni fašizam. Nije potrebno studiozno sociološko istraživanje da se shvati da konzumacija kulture zapravo jeste društvena stvarnost onog dijela crnogorske populacije koja je izabrala apstinenciju (i još

⁵ Nova crnogorska književnost – mitomanija ili stvarnost?, <http://www.znaksagite.com/diskusije/index.php?topic=5198.0>, (11.05.2014).

uvijek bira) od uobičajenog društvenog angažmana, kada je to društvo preplavila ikonografija ratnohušakačkog i tranzicijskog kiča, a sfera interesovanja se eskapistički izmjestila u ljepše svjetove. Proizvođači i konzumenti crnogorske kulture, iako gurnuti na istorijske margine, nijesu kukavice koji zatvaraju oči pred stvarnošću, već oni upravo tu stvarnost mimetički reprodukuju, ali kroz filmske kadrove i indie soundtrack. Kada i progovore direktno o balkanskom boju, tu nema jednostranog politikanskog optuživanja, već ogoljene životne tragedije ljudi svedenih na arhetipske simbole dobra i zla sa obje zaraćene strane.

Crna Gora devedesetih, kao i tranzicijska Crna Gora novog milenijuma, mada pjesnički inspirativna, nije u pomenutim romanima predstavljena kao poželjna adresa. Iako „junaci našeg doba“ razmatraju emigraciju, oni ipak dovode u pitanje i postavljene vrijednosti „razvijenijih“ društava. Milan Junak u obećanoj zemlji, HIV pozitivan, iz nerazjašnjenih okolnosti završava u plastičnoj vreći. Seamus iz *Auchwitz café*-a ne raskrinkava samo domaću mafijašku vlastelu nego i implicira da je njen opstanak potpomognut interesom kapitala bjelosvjetskih korporacija. Konstantin iz *Mimezisa* ne razrješava ličnu dilemu da li da prihvati ultimatum na ženidbu svoje višegodišnje djevojke, napusti zemlju i nastani se u Holandiji, moguće zbog svog platonovskog filozofskog ubjeđenja koje zagovara sjedelački način života ili zbog nakaznosti svijeta kojeg kreira moć novca na čiju nas nepravdu od Filipina do Kanade podsjeća ludistička avantura njegove djevojke.

Borislav Jovanović ovakvu globalizovanu naraciju, odvojenu od balkanskih rustikalnih pejzaža, a vezanu sa svijet i savremenost, tumači kao uspostavljanje diskontinuiteta u odnosu na tradiciju. Autor navodi da je nova crnogorska književnost isto tako sva u znaku dekonstrukcije, kojoj su izložene tematske zadanosti, tradicionalni obrasci, kao i stereotipno ruralno rezonovanje.⁶

Iako nova crnogorska književnost definitivno označava konačan raskid sa dominantno herojsko-epskim diskursom prethodnih perioda, ona ipak predstavlja kontinuitet one književne tradicije utemeljene između Lalića i Kiša.

U svojoj suštini crnogorska književnost zapravo predstavlja idejnog čuvara onog pod čime se idealistički podrazumijeva autentičnost crnogorskog bića, a tematski se vezuje za preispitivanje odgovornosti Crnogoraca za žrtve jugoslovenskog raspada, kako na svojoj tako i na komšijskim teritorijama, hroničarski bilježeći ratno i poratno izgubljeno međuvrijeme dok „očekujemo što će iz svega proizaći“.

⁶ B. Jovanović, „Najnoviji crnogorski roman (dekonstrukcija, autopoetika, diskontinuitet)“, u: *Najnoviji glasovi crnogorske proze (književnoteorijski i izborni pregled)*, uredili: Milorad Nikčević i Jakov Sablić, HCDP „Croatica – Montenegrina“ RH / CKD „M – M“, Osijek 2007, str. 28.

Literatura i izvori

- Jelušić, Božena, „Moderni crnogorski roman između Mihaila Lalića i Danila Kiša (Dragan Radulović, Balša Brković, Ognjen Spahić i Andrej Nikolaidis)“. U: *Najnoviji glasovi crnogorske proze (književnoteorijski i izborni pregled)*, uredili: Milorad Nikčević i Jakov Sabljčić, HCDP „Croatica – Montenegrina“ RH / CKD „M – M“, Osijek 2007, str. 31–38.
- Jovanović, Borislav, „Najnoviji crnogorski roman (dekonstrukcija, autopoetika, diskontinuitet)“. U: *Najnoviji glasovi crnogorske proze (književnoteorijski i izborni pregled)*, uredili: Milorad Nikčević i Jakov Sabljčić, HCDP „Croatica – Montenegrina“ RH / CKD „M – M“, Osijek 2007, str. 23–29.
- Nikčević, Milorad, „Nadvremenski glasovi: stoljetni hrvatski i crnogorski književno-kulturni identiteti“. U: *Najnoviji glasovi crnogorske proze (književnoteorijski i izborni pregled)*, uredili: Milorad Nikčević i Jakov Sabljčić, HCDP „Croatica – Montenegrina“ RH / CKD „M – M“, Osijek 2007, str. 13–21.
- Nikolaidis, Andrej, *Mimezis*, Durieux, Zagreb / Otvoreni kulturni forum, Cetinje, 2003.
- Pejović, Vojislav, *Život i smrt Milana Junaka*, Daily Press, Podgorica, 2008.
- Radulović, Dragan, *Auschwitz Café. Dystopia*, Drakar, Budva, 2003.
- Nova crnogorska književnost – mitomanija ili stvarnost?
<http://www.znaksagite.com/diskusije/index.php?topic=5198.0>,
(11.05.2014).

Lejla VESKOVIĆ

NEW MONTENEGRIN LITERATURE AS A CHRONICLE OF RECENT BALKAN WARS

The paper discusses the relationship of new Montenegrin literature to the wartime past of the early nineties. Features of the new Montenegrin novel are analysed based on the novels *Auschwitz Cafe* by Dragan Radulović, *Mimesis* by Andrej Nikolaidis and *The Life and Death of Milan Junak* by Vojislav Pejović. The readers may notice the common features such as socially engaged text, autobiography, numerous popular culture references, anti-heroes and superheroes as protagonists, a deviation from the traditional epic reasoning, as well as the continuation of previous literary forms.

Key words: *new Montenegrin literature, new Montenegrin novel, Auschwitz Café, Mimesis, The Life and Death of Milan Junakž*